

Odznaczony Złotą Odznaką „Zasłużony dla Dolnego Śląska”
oraz „Medalem XXV-lecia Odzyskania Dolnego Śląska”

TEATR DOLNOŚLĄSKI

Sezon XXVII
1971/1972

W JELENIEJ GÓRZE

JULIUSZ SŁOWACKI

ARCHIWUM

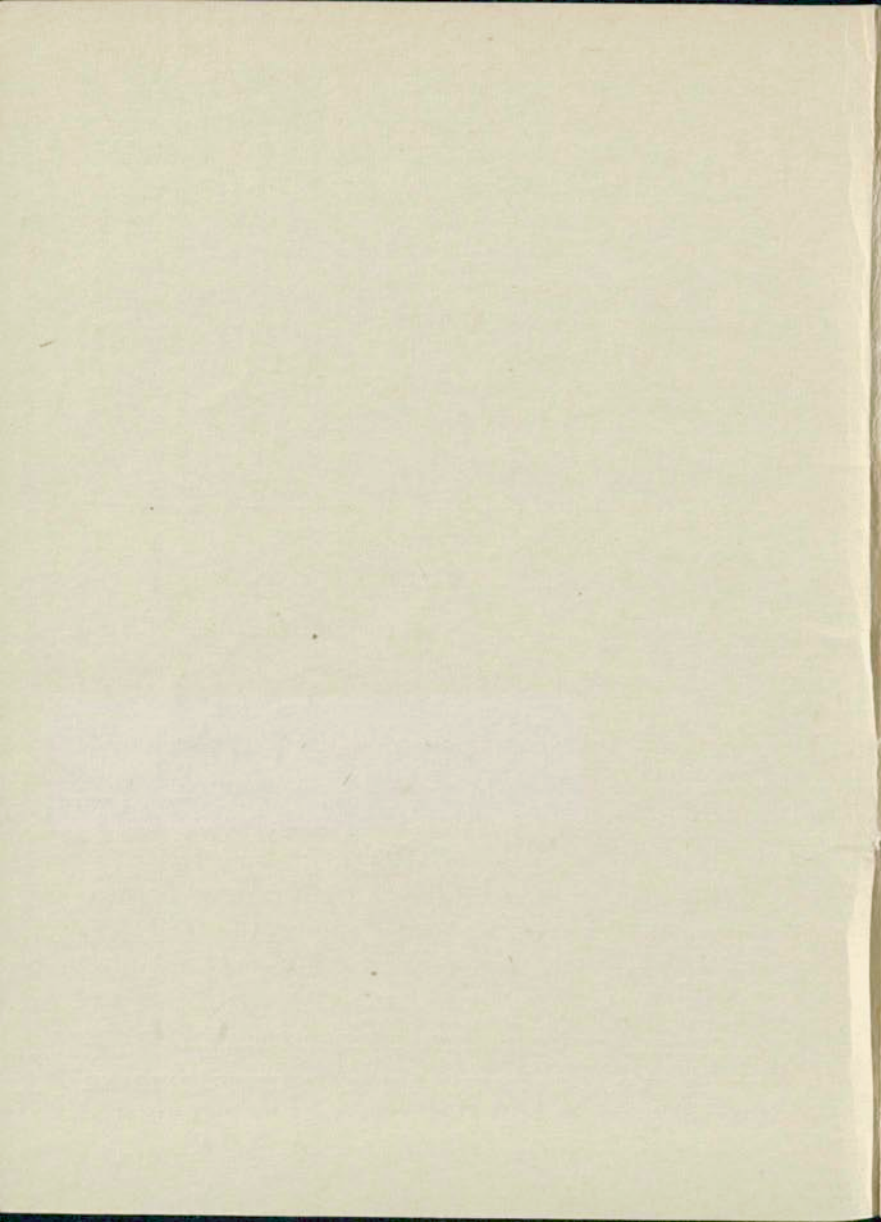
Państwowy Teatr Dolnośląski

MAZEPA

309

128

PREMIERA WRZESIEŃ 1971 R. W DZIERŻONIOWIE

PAŃSTWOWY TEATR DOLNOŚLĄSKI

w Jeleniej Górze

Dyrektor i Kier. Artystyczny – TADEUSZ KOZŁOWSKI

Zastępca Dyrektora – MARCIN TALARCZAK

Kier. Literacki – JÓZEF KELERA

JULIUSZ SŁOWACKI

MAZEPA

Tragedia w 5 aktach

Praca nad słowem

— Krystyna MAZUR-STRZELECKA

Układ pojedynku

— Zbigniew NAWROCKI

Asystent reżysera

— Wojciech KOSTECKI

Scenografia

— STANISŁAW BĄKOWSKI

Reżyseria

— TADEUSZ KOZŁOWSKI

PREMIERA, WRZESIEŃ 1971 R. W DZIERŻONIOWIE

28

SEZON 1971/72

„MAZEPA” W TWÓRCZOŚCI SŁOWACKIEGO I NA SCENIE

Czy „Mazepa” jest dramatem historycznym? Skąd ta postać i temat w twórczości Słowackiego? Jak zrodziła się ta sztuka w tym kształcie, który znamy? Jakie były jej losy sceniczne?

Historyczność „Mazepy” nie jest sprawą tak prostą, jak ją nieraz dawniej ujmowano. Można bowiem powiedzieć z jednej strony, że osoby historyczne tego dramatu — król Jan Kazimierz i jego młody dworzanin Mazepa, późniejszy hetman kozacki Ukrainy Zadnieprzańskiej — biorą tu udział w wydarzeniach stanowiących niemal w całości literacką fikcję, tkanę anegdotyczną, romansową konstrukcję poety, której w źródłach historycznych, w tej postaci, oczywiście nie odnajdziemy. Ale — z drugiej strony — wybór tych właśnie bohaterów dramatu, wybór scenerii historycznej i realiów obyczajowych tej epoki, nie są ani dowolne, ani przypadkowe. Dla Słowackiego odwołanie się do scenerii historycznej określonej wyraźnie — tu do historii ojczystej drugiej połowy siedemnastego wieku — miało określony

1. The first part of the document is a list of names and dates, which appears to be a record of some kind. The names are written in a cursive script, and the dates are in a more formal, printed style. The list is organized into two columns, with names on the left and dates on the right. The names are: John Smith, James Brown, William Jones, Thomas White, and Robert Black. The dates are: 1789, 1790, 1791, 1792, and 1793. The list is followed by a section of text that is also written in cursive. This text appears to be a description of the events that took place during the period covered by the list. It mentions the names of the individuals listed and describes their actions and the circumstances surrounding them. The text is written in a clear, legible hand, and it provides a detailed account of the events. The final part of the document is a section of text that is also written in cursive. This text appears to be a summary or conclusion of the events described in the previous section. It mentions the names of the individuals listed and describes the overall outcome of the events. The text is written in a clear, legible hand, and it provides a concise summary of the events.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
 LIBRARY
 540 EAST 57TH STREET
 CHICAGO, ILL. 60637
 1963

1851 vol. 11.

WYDAWCA: **WILK** i **ZUTAY** 1851 Półka.

A **N** **K** **F** **A**

Wydawca: *Wojciech Wilk i Jan Zutay* w Warszawie, u *Wojciecha Wilka* w Krakowie.

Originalna. Tępiła przez Juliusa Słowackiego u pierwszego wydawcy, nakładem jego. Wiedeń, 1842.

1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	2041	2042	2043	2044	2045	2046	2047	2048	2049	2050	2051	2052	2053	2054	2055	2056	2057	2058	2059	2060	2061	2062	2063	2064	2065	2066	2067	2068	2069	2070	2071	2072	2073	2074	2075	2076	2077	2078	2079	2080	2081	2082	2083	2084	2085	2086	2087	2088	2089	2090	2091	2092	2093	2094	2095	2096	2097	2098	2099	2100	2101	2102	2103	2104	2105	2106	2107	2108	2109	2110	2111	2112	2113	2114	2115	2116	2117	2118	2119	2120	2121	2122	2123	2124	2125	2126	2127	2128	2129	2130	2131	2132	2133	2134	2135	2136	2137	2138	2139	2140	2141	2142	2143	2144	2145	2146	2147	2148	2149	2150	2151	2152	2153	2154	2155	2156	2157	2158	2159	2160	2161	2162	2163	2164	2165	2166	2167	2168	2169	2170	2171	2172	2173	2174	2175	2176	2177	2178	2179	2180	2181	2182	2183	2184	2185	2186	2187	2188	2189	2190	2191	2192	2193	2194	2195	2196	2197	2198	2199	2200	2201	2202	2203	2204	2205	2206	2207	2208	2209	2210	2211	2212	2213	2214	2215	2216	2217	2218	2219	2220	2221	2222	2223	2224	2225	2226	2227	2228	2229	2230	2231	2232	2233	2234	2235	2236	2237	2238	2239	2240	2241	2242	2243	2244	2245	2246	2247	2248	2249	2250	2251	2252	2253	2254	2255	2256	2257	2258	2259	2260	2261	2262	2263	2264	2265	2266	2267	2268	2269	2270	2271	2272	2273	2274	2275	2276	2277	2278	2279	2280	2281	2282	2283	2284	2285	2286	2287	2288	2289	2290	2291	2292	2293	2294	2295	2296	2297	2298	2299	2300	2301	2302	2303	2304	2305	2306	2307	2308	2309	2310	2311	2312	2313	2314	2315	2316	2317	2318	2319	2320	2321	2322	2323	2324	2325	2326	2327	2328	2329	2330	2331	2332	2333	2334	2335	2336	2337	2338	2339	2340	2341	2342	2343	2344	2345	2346	2347	2348	2349	2350	2351	2352	2353	2354	2355	2356	2357	2358	2359	2360	2361	2362	2363	2364	2365	2366	2367	2368	2369	2370	2371	2372	2373	2374	2375	2376	2377	2378	2379	2380	2381	2382	2383	2384	2385	2386	2387	2388	2389	2390	2391	2392	2393	2394	2395	2396	2397	2398	2399	2400	2401	2402	2403	2404	2405	2406	2407	2408	2409	2410	2411	2412	2413	2414	2415	2416	2417	2418	2419	2420	2421	2422	2423	2424	2425	2426	2427	2428	2429	2430	2431	2432	2433	2434	2435	2436	2437	2438	2439	2440	2441	2442	2443	2444	2445	2446	2447	2448	2449	2450	2451	2452	2453	2454	2455	2456	2457	2458	2459	2460	2461	2462	2463	2464	2465	2466	2467	2468	2469	2470	2471	2472	2473	2474	2475	2476	2477	2478	2479	2480	2481	2482	2483	2484	2485	2486	2487	2488	2489	2490	2491	2492	2493	2494	2495	2496	2497	2498	2499	2500
------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Początek o godzinie w poł. dn. 2³⁰

Afisz prapremiery polskiej w Krakowie, 1851

sens i coś znaczyło. Miał to być więc nie tylko krwawy romans sceniczny, ale także próba oryginalnego spojrzenia na ludzi tej epoki, na pewien nawet układ psychologiczny i kulturowy, który, w przekonaniu poety, miał zaważyć potem znacząco na dalszych dziejach Polski niepodległej. I w tym znaczeniu „Mazepa” jest niewątpliwie dramatem także historycznym.

W literaturze emigracyjnej i krajowej po powstaniu listopadowym odwoływanie się do przeszłości Polski niepodległej miało szczególny sens patriotyczny; przekształcało się atoli, niejednokrotnie, lub raczej wyradzało — zwłaszcza pod piórem takich „gawędziarzy szlacheckich” jak Rzewuski czy Chodźko — w bezkrytyczną gloryfikację wszystkich cech szlacheckiego „sarmatyzmu” i domniemanej „złotej wolności” — samowoli magnackiej, kulturalnego regresu epoki saskiej i opłakanych zasad ustroju politycznego Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. Stanowisko Słowackiego w tej materii było, oczywiście, nieporównanie bardziej krytyczne, a krytycyzm ten narastał w jego twórczości z upływem czasu, zawsze skojarzony z fascynacją głęboko przeżyta, z upatrywaniem w przeszłości ojczystej czynników duchowo wzniosłych, lecz jednocześnie zaprzątnięty wytrwale odkrywaniem źródeł klęski — zwłaszcza na płaszczyźnie psychologicznej i kulturowej. W największym skrócie tę dialektykę stosunku Słowackiego do przeszłości narodowej zawarły w sobie przecież te dwie formuły przysłowiowe — o „czerepie rubaszym” i „duszy anielskiej”.

W „Mazepie”, zdominowanym jakoby przez romansową anegdotę i barwną przygodę, to spojrzenie Słowackiego na historię nie rzuca się może w oczy,

niemniej istnieje i posiada także w tym dramacie znaczenie nie najblahsze. Dalekie od uproszczeń, które zniekształcałyby artystyczną prawdę poety na rzecz tendencji jakiegokolwiek, to spojrzenie określa jednak w pewnym stopniu rysunek bohaterów — zwłaszcza Króla i Wojewody; obaj reprezentują wprawdzie dwie odrębne formacje kulturowe (a wolno mniemać, że inne też kierunki politycznego myślenia) i starcie tych odrębnych formacji obyczajowo-kulturowych rozegra Słowacki celowo jako jedną ze sprężyn dramatu, ale, na płaszczyźnie istotnych wartości ludzkich, obaj nie wytrzymują próby. Jeden jest obłudnym bigotem, gładkim dworskim krętaczem, drugi — regionalnym satrapą, okrutnikiem i przeniewiercą o chorobliwej wielkopańskiej pysze i prymitywnym poczuciu honoru. A obok takich protagonistów, w istocie bliskich prawdzie historycznej, umieszcza Słowacki swoją jak gdyby konstrukcję idealną — tu w wariacie romansowym: rzutowaną jak gdyby w przeszłość idealną „parę kochanków romantycznych”, czyli Zbigniewa i Amelię, młodych, czystych, szlachetnych, skłonnych do poświęceń. Przy nich jest jeszcze Mazepa: dworak, gładysz, awanturnik i zawadiaka, który okaże się także zdolny do poświęceń i przez to zyska w oczach autora rzeczywistą nobilitację. Ale skąd się wziął nareszcie ten bohater tytułowy?

Postać barwna i odziana legendą, pod koniec życia hetman kozacki i sojusznik Karola XII w wojnie północnej (por. artykuł o Mazepie w naszym programie), Mazepa już w osiemnastym wieku, a szerzej jeszcze w epoce romantycznej awansował na bohatera wielu utworów literatury europejskiej. Pisał o nim Wolter w „Historii Karola XII”; w roku 1818

poemat pt. „Mazeppa” ogłosił nie kto inny, ale sam Byron; potem pisywali o Mazepie i Puszkין (w poemacie „Połtawa”), i Wiktor Hugo, i oczywiście niejednen z romantycznych literatów polskich (najwcześniej Bohdan Zaleski w „Dumce Mazepy”, 1825). Słowacki, godzi się wspomnieć, miał ponadto słabość regionalną do postaci awanturniczych z „ukrainnych stepów” — podobnie jak Mickiewicz do dziejów Litwy. Postać Mazepy spopularyzowały dodatkowo „Pamiętniki” Jana Chryzostoma Paska, wydane drukiem po raz pierwszy w Poznaniu w roku 1836. Ale Słowacki już w roku 1834, w Genewie, opracował pierwszy wariant swego dramatu o Mazepie. Potem rękopis spalił, niezadowolony z tego dzieła. Po raz wtóry podjął wszakże ten sam temat jesienią 1839 roku w Paryżu i już w styczniu 1840 „Mazeppa” opuściła prasę drukarską.

Wolno sądzić, że ta w naturze barwna, awanturnicza postać bohatera, poddana zresztą w dramacie dość daleko idącej idealizacji, mogła wpłynąć również na wybór formy: skierować wyobraźnię Słowackiego w stronę bliską szlachetniejszej odmianie poetyckiej romantycznego melodramatu, trochę w gęście utworów historycznych Wiktora Hugo, popularnych wówczas na scenach Paryża. Jest to znamienne o tyle, że „Mazeppa” w dojrzałej fazie twórczości Słowackiego zajmuje pozycję zupełnie odmienną, jako jedyny utwór tego rodzaju, stosunkowo najbliższy w kroju ówczesnej praktyce teatralnej i atrakcyjny także dzięki fabule romansowej, nadto poręczny w obsadzie, nadto zawierający znakomity materiał na kilka aktorskich kreacji. Nic więc dziw-

SERENISSIMVS ET POTENTISSIMVS
PRINCEPS ET DOMINVS

1

IOANNES CASIMIRVS
POLONIÆ SPECIÆ REX MAGNVS
Dux Lithuania &c.

Król Jan Kazimierz

nego, że właśnie „Mazepa” jako pierwszy z dramatów Słowackiego trafił na scenę, jeszcze za jego życia; ale jeszcze nie na scenę polską: prapremiera światowa „Mazepy” miała miejsce w Teatrze Narodowym w Budapeszcie, 13 grudnia 1847 roku, przy czym Węgrzy dokonali wówczas przekładu z niemieckiego tłumaczenia prozą.

Żywot sceniczny oryginalnego „Mazepy” zapoczątkował Teatr Narodowy w Krakowie niedługo potem: 5 czerwca 1851. I był to także pierwszy, a długo jeszcze jedyny na polskich scenach dramat Słowackiego. Na scenie Lwowskiej pojawił się „Mazepa” po raz pierwszy w roku 1861. W Warszawie cenzura carska dopuściła do premiery „Mazepy” dopiero w roku 1873 (wcześniej — 1872 — dopuszczono tylko „Marię Stuart”), wszelako bez wymienienia nazwiska autora na afiszu. Przez cały jeszcze wiek dziewiętnasty, ale także potem, kiedy cała już twórczość Słowackiego, nie wyłączając późnych dramatów „mistycznych”, przeszła wielokrotnie próbę sceny — „Mazepa” grywany był najczęściej przez najwybitniejszych polskich aktorów, którzy odnajdywali w nim swoje ulubione i popisowe role, tworząc zarazem bogatą tradycję aktorską i anegdotyczną poszczególnych postaci.

Tak więc, zapisane jest w kronikach aktorstwa polskiego, że niezrównaną ongiś Amelią była i wielokrotnie do tej roli powracała sama Helena Modrzejewska, że Mazepę grywali z ochotą m. in. Juliusz Osterwa (parokrotnie) i Jerzy Leszczyński, że Zbigniewem był Józef Węgrzyn, Wojewodą — Jan Królikowski i Bolesław Leszczyński, Królem — Wincenty Rapacki i Kazimierz Kamiński. Takiej tradycji sprostać niełatwo; tym trudniej, że ten

Hetman Mazepa

właśnie typ dramatu oddala się coraz bardziej od środków, jakimi operuje zazwyczaj aktor współczesny. Ale także nie wolno tej świetnej tradycji puścić w niepamięć. „Mazepa” nie powinien zniknąć z repertuaru. Ostały się w nim żywe treści i szczególne walory sceniczne, które kontakt ze współczesną widownią nadal i niezmiennie potwierdza.

Pierwsze przedstawienie „Mazepy” w Warszawie, Teatr Wielki, 1873.
Na pierwszym planie: Wincenty Rapacki (Król), Edward Wolski (Mazepa),
Jan Królikowski (Wojewoda), Jan Tatariewicz (Zbigniew) i Helena Mo-
drzejewska (Amelia). (Drzeworyt Edwarda Gorzowskiego).

Jarema Maciszewski

O POSTACIACH HISTORYCZNYCH W „MAZEPIE”

1. JAN KAZIMIERZ

Jakim był naprawdę? — wielkim monarchą, znakomitym wodzem i organizatorem, śmiałym i przewidyującym politykiem, zręcznym sternikiem nawy państwowej, który — jako jedyny król polski — zasłużył sobie na miano zbawcy Ojczyzny? Czy też człowiekiem niewielkiego kalibru, małostkowym i kapryśnym dziecięciem fortuny, drobnym krętaczem politycznym, nie umiejącym sprostać roli, jaką przypadek kazał mu odegrać w jednym z najtrudniejszych okresów dawnej historii państwa polskiego?

Te znaki zapytania stawiali nie tylko historycy. Pojawily się one w świadomości społecznej bardzo wcześnie, jeszcze chyba za życia króla Jana Kazimierza. Inicjały ICR widniejące na monetach już współcześni tłumaczyli złośliwie nie Joannes Casimirus Rex (Jan Kazimierz król), lecz Initium Calamitatis Regni (początek klęski królestwa). Innym — wydawał się symbolem nieugiętości i uporu

TEATR HR. SKARBKA.

Na dochód funduszu emerytalnego
dla wdów i sierót po artystach i literatach polskich.

We środę dnia 20. listopada 1894.

22-gi gościnny występ pani

HELENY MODRZEJEWSKIEJ

Jako w wilej rozulej powstała Listopadowego.

MAZEPA

tragedya w 5 aktach Juliusza Słowackiego.

ROLE:

Jan Karłowicz
Mazepa, król polski
Wojewoda
Bogusław, król
Złoty, król polski

Jan Karłowicz
Mazepa
Wojewoda
Bogusław, król
Złoty, król polski

Jan Karłowicz
Mazepa
Wojewoda
Bogusław, król
Złoty, król polski

Jan Karłowicz
Mazepa
Wojewoda
Bogusław, król
Złoty, król polski

Reżyser p. Adolf Walewski.

Początek 7-gi akt, scena pierwsza. *Fiełak, wódz polski.*

Początek o godzinie 7-miej wieczór.

Owcy należą: Łódź, pierwsza scena 12 zł. Łódź, druga scena 9 zł. Łódź, trzecia scena 3 zł. 20 zł.
Łódź, czwarta scena 2 zł. 50 zł. Łódź, piąta scena 1 zł. 50 zł. Łódź, szósta scena 1 zł. 50 zł.
Łódź, siódma scena 3 zł. Łódź, ósma scena 1 zł. 50 zł. Łódź, dziewiąta scena 1 zł. 50 zł.
Łódź, dziesiąta scena 3 zł. Łódź, jedenasty scena 1 zł. 50 zł. Łódź, dwunasty scena 1 zł. 50 zł.

Łódź, trzynasty scena 3 zł. Łódź, czternasty scena 1 zł. 50 zł. Łódź, piętnasty scena 1 zł. 50 zł.
Łódź, szesnasty scena 3 zł. Łódź, siedemnasty scena 1 zł. 50 zł. Łódź, osiemnasty scena 1 zł. 50 zł.
Łódź, dziewiętnasty scena 3 zł. Łódź, dwudziesty scena 1 zł. 50 zł. Łódź, dwudziesty jedna scena 1 zł. 50 zł.

Jedno ze sztandarów Polaków. Jedno ze sztandarów Polaków. Jedno ze sztandarów Polaków.

AFISZ BEZPŁATNY.

2. wydanie. H. A. Sieradzki, Lódź, Warszawa, 1894.

Afisz zapowiadający gościnny występ
Heleny Modrzejewskiej w roli Amelii, Lwów, 1894

w słusznej sprawie; porównywano go do Władysława Łokietka, jego myślom i czynom przypisywano błyskotliwe sukcesy militarne, którym państwo zawdzięczało w tych latach swoje ocalenie.

Spór toczył się dalej. Włączyła się weń literatura piękna, wizja artystyczna przesłoniła obraz prawdziwego Jana Kazimierza. Pomnik wystawił mu przede wszystkim Henryk Sienkiewicz w „Potopie”. Jego portret, kreślony mistrzowskim piórem, tak głęboko utrwalił się w świadomości, że nie jest łatwo historykom badającym tamte czasy prezentować inny pogląd na osobowość, rolę i dokonania Jana Kazimierza. A przecież ów literacki Jan Kazimierz niewiele ma wspólnego z rzeczywistym, z człowiekiem, który przed trzystu laty stał na czele państwa i wywierał z konieczności istotny wpływ na bieg zdarzeń.

Pozornie mogłoby się wydawać, że w sporze o ocenę ostatniego Wazy na tronie polskim Juliusz Słowacki niemal nie uczestniczy. „Mazepa” osadzony jest w realiach historycznych dość słabo, wątku politycznego w tragedii trudno się dopatrzeć, wszystko, co dzieje się poza zamkiem Wojewody, ma dla akcji znaczenie zupełnie drugorzędne. Mogłoby więc powstać pytanie, czy monarcha, odgrywający w sztuce tak istotną rolę, nazwany jest Janem Kazimierzem przypadkowo? Czy nie stanowiłoby zbyt już wielkiego odstępstwa od prawdy historycznej, gdyby poeta nazwał swego króla Zygmuntem Augustem, Zygmuntem III, Władysławem IV lub Janem Sobieskim

Odpowiedź jest jednoznaczna. Te cechy charakterologiczne, w które wyposażony jest bohater „Mazepy”, mógł mieć spośród polskich monarchów tylko Jan Kaziemierz. Życiorys króla świadczy o tym najdobitniej.

Jan Kazimierz Waza urodził się 22 marca 1609 roku w Krakowie, jako syn Zygmunta III i jego drugiej żony

Konstancji Habsburżanki. Nie wiemy zbyt wiele o jego dzieciństwie i wczesnej młodości. Wychował się na dworze rządzonym twardą, lecz opiekuńczą ręką ochmistrzyni Urszuli Gienger, zwanej Meierin, Niemki, która przybyła do Polski w orszaku pierwszej żony Zygmunta III, królowej Anny, nota bene rodzonej siostry późniejszej królowej Konstancji. Atmosfera wychowawcza nie była korzystna dla rozwoju królewicza. Otoczony kobietami, przede wszystkim Niemkami oraz jezuitami, którzy odgrywali w otoczeniu Zygmunta III istotną rolę, młody królewicz czuł się obco w świecie polskiej szlachty i magnaterii. Pozostał nadto zawsze w cieniu swego przyrodniego, starszego o lat 14 brata Władysława. To Władysław, nie on, był wyraźnie przygotowywany na następcę ojca, to Władysław był ulubieńcem rzesz szlacheckich, to Władysław od 15-go roku życia odgrywał już czynną rolę w życiu politycznym jako „obрани car moskiewski”. Starszy brat miał własny dwór i własnych dworzan, uczestniczył w wyprawach wojennych, był pupilkiem wpływowej panny Urszuli. O Władysławie mówili wszyscy — o Janie Kazimierzu prawie nikt. Wprawdzie ambitna matka, królowa Kanstancja zamyślała wraz z kilkoma senatorami przeforsować projekt obioru królem Jana Kazimierza za życia starego monarchy, z pominięciem Władysława, projekt ten jednak, poza powszechnym oburzeniem, niczego innego nie wywołał.

W Rzeczypospolitej, gdzie obowiązywała zasada wolnej elekcji, los synów królewskich nie zapowiadał się świetnie. W ich żyłach płynęła krew Jagiellonów, Wazów i Habsburgów, Zygmunt III był po ojcu tytularnym królem szwedzkim, a jednak, aby zapewnić przyszłość swym czterem synom z drugiego małżeństwa, musiał starać się o nadanie im godności kościelnych. Bez tego — po śmierci ojca musieliby kołatać do kies szlacheckich z suplikami o zaopatrzenie.

O S O B Y

Król Jan Kazimierz	—	Wojciech KOSTECKI
Mazepa, dworzanin króla	—	Wojciech PISAREK
Wojewoda	—	Stanisław ŁOPATOWSKI
Amelia, żona Wojewody	—	Irmina BABIŃSKA
Zbigniew, syn Wojewody z pierwszego małżeństwa	—	Ryszard BALCEREK
Chmara	} dworzanie króla	— Karol CHORZEWSKI
Chrzastka		— Tadeusz KOZŁOWSKI
		— Stefan MIEDZIŃSKI
Kasztelanowa	—	Magda SZKOPÓWNA-BARTOSZEK
	—	Maria KOCHAŃSKA
Ksiądz	—	Stefan MIEDZIŃSKI

Pokojowi królewscy, szlachta, ludzie wojewody etc.
Scena w zamku Wojewody

Kontrola tekstu
Krystyna Świętochowska

Przedstawienie prowadzi
Władysław Sawko

Nie mogła ta sytuacja nie wpływać na charakter Jana Kazimierza. Ambitny — nie widział przed sobą żadnej przyszłości godnej dziecięcia trzech dynastii. Mógł jedynie oczekiwać na bezpotomną śmierć brata Władysława lub też szukać szczęścia w służbie obcej. Tak też się i stało. Po śmierci starego króla Zygmunta (1632) Jan Kazimierz w imieniu swych braci poparł na elekcji kandydaturę Władysława, jakiś czas jeszcze przybywał w kraju, by w trzy lata później (1635) wstąpić na służbę cesarską i dowodzić w kilku potyczkach oddziałem kirasjerów. Karierę ofiarowała mu Hiszpania — miał zostać hiszpańskim admirałem i vicekrólem Portugalii. Podczas podróży na okręcie genueńskim płynął jednak zbyt blisko brzegów francuskich, a nadto okazał nadmierne — jak sądzili, i chyba słusznie, Francuzi — zainteresowanie fortyfikacjami Marsyli i Tulonu. Przyszły admirał hiszpański został przemocą ściągnięty z pokładu i uwięziony we Francji. Dwa lata musiał zabiegać król Władysław o łaski kardynała Richelieu, aż wreszcie wypuszczono młodego Wazę z więzienia i pozwolono mu wrócić do kraju. Niedoszły admirał zapragnął tym razem zrobić karierę duchową. W Rzymie wstąpił do zakonu jezuitów, otrzymał kapelusze kardynalski (Bogdajś pękł, eks-kardynale — mówi Mazepa), chociaż przezornie nie przyjął święceń kapłańskich. Przezornie — bo oto zmarł najpierw młodzieńcy król, syn Władysława IV, a niebawem, w roku 1648, w wieku 53 lat umarł sam król Władysław. Nieoczekiwanie Jan Kazimierz stał się najpoważniejszym, a po rezygnacji z kandydatury jego młodszego brata Karola Ferdynanda, biskupa wrocławskiego, właściwie oczywistym kandydatem na tron polski. W 1648 roku odziedziczył więc po bracie koronę i żonę — energiczną, sprytną i stanowczą Marię Ludwikę. Odziedziczył też ciężką, niemalże tragiczną sytuację państwa. Oto toczyła się już wojna z powstaniem ukraińskim Boh-

dana Chmielnickiego, rozprężenie wewnętrzne pogłębiało się. Jan Kazimierz, wiążąc się z ugrupowaniem politycznym kanclerza Jerzego Ossolińskiego, usiłował sprostać zadaniu — brakowało mu jednak konsekwencji w działaniu, stanowczości, a nade wszystko — wyraźnej koncepcji politycznej. Miotał się, a wraz z nim cała Rzeczypospolita, od rokowań do wojny. Jeśli jednak próbował rozwiązać problem kozacki układami, to tak, że układy nie mogły zagwarantować trwałego rozwiązania politycznego; były doraźnym jedynie i chwilowym wyjściem z sytuacji. Jeśli rwał się do oręża — to nie umiał rozstrzygnięcia militarnego (Beresteczko, 1651) przekształcić w trwalszy sukces. Otaczał się ludźmi miernymi. Kapryśny w usposobieniu, nie umiał odróżnić spraw ważnych od nieistotnych. W czasie, kiedy po raz pierwszy w izbie poselskiej zabrzmiało złowrogie „nie pozwalam” — nie potrafił wykorzystać dogodnej sytuacji, która nadarzyła się w parę miesięcy po tym pamiętnym sejmie (1652) i zlikwidować ów niebezpieczny przepis o koniecznej jednomyślności obrad sejmowych. Zamiast podjąć dzieło naprawy państwa — wszedł lekko-myślnie w niepotrzebny spór z podkanclerzem Radziejowskim. Współcześni twierdzili, że bardziej tam chodziło o wdzięki pani podkanclerzyny niż o politykę.

Przyszła tragiczny rok 1655. Na Rzeczpospolitą, znękaną wojnami z Kozakami i z Moskwą, zwał się najazd szwedzki. Jan Kazimierz próbował organizować obronę — bezskutecznie. Stał się wówczas jednak symbolem niezawisłości i integralności państwa. Odegrał rolę wybitną. Umiał zespolić wysiłki walczącego narodu. Zdobył się nawet na gest wielkiej wagi: w katedrze lwowskiej ślubował poprawę doli ludu wiejskiego. Widział wyraźnie wady ustroju Rzeczypospolitej. Za mało miał jednak osobistego hartu, stanowczości, a pewnie i talentu politycznego, by próby reformy państwa przeprowadzić skutecznie. Być

może, nie istniały po temu warunki polityczne i społeczne. Być może, koterie magnackie były już tak silne, że sparażować mogły każdą próbę zmiany istniejącego stanu rzeczy. Niemniej, podjęte przez Jana Kazimierza po wojnach szwedzkich usiłowania wzmocnienia władzy królewskiej, a potem już choćby tylko przeprowadzenia elekcji vivente rege (za życia króla) kandydata francuskiego, były nieudolne, nie liczyły się z nastrojami mas szlacheckich i przede wszystkim żołnierskich; tych mas które potrafiły wypędzić z Rzeczypospolitej najeźdźców.

Nie umiał być Jan Kazimierz konsekwentny w karaniu i w nagradzaniu. Dobra arcyzdrajcy Bogusława Radziwiłła miały być podzielone między wojsko — zamiast tego Bogusław Radziwiłł i Hieronim Radziejewski doczekali się amnestii, wypędzeni zaś zostali Bracia Polscy, zwani arianami. Stefan Czarniecki, czołowy bohater wojny szwedzkiej i podpora tronu, buławę połączoną z koroną otrzymał niemal na łożu śmierci. Karierę za to robili różni Prażmowscy. Podobno jeszcze w dzieciństwie prorokowano Janowi Kazimierzowi: „królem będziesz, ale królem nie umrzesz”. Tak się stało. Znekany niepowodzeniami, zgębiony śmiercią Ludwika Marii, po porażkach odniesionych w wojnie domowej z rokoszem Lubomirskiego Jan Kazimierz złożył koronę. Był rok 1668. Targował się długo ze Stanami Rzeczypospolitej o wysokość apanaży. Gdy je otrzymał — udał się na stałe do Francji. Zmarł 16 grudnia 1672 roku w Nevers. Naród pamiętał o królu, który kierował nawa państwową w latach „potopu”. Pamiętał o wielkich sukcesach militarnych, o Beresteczku, Warce, Warszawie, Czarnym Ostrowiu, Połonce i Cudnowie. Na krótko zapomniał o Zborowie i Batohu, o klęskach i niepowodzeniach, o tragicznych w skutkach traktatach welawsko-bydgoskich, utwierdzających suwerenność elektora brandenburskiego w Prusach Książęcych, o bratobójczej bitwie pod Mławami,

Warszawa. Bolesław Leszczyński w roli Wojewody,
Teatr Wielki, 1910

o zerwanych sejmach i zaprzepaszczonej możliwościach. Śmiertelne szczątki króla Jana Kazimierza sprowadzono do kraju i za panowania Jana III Sobieskiego uroczyste złożono w krypcie wawelskiej.

2. MAZEPA

Tytułowy bohater tragedii Słowackiego w rzeczywistości nazywał się Jan Kołodyński. Urodził się na początku piątego dziesięciolecia XVII wieku w szlacheckiej rodzinie, zamieszkałej w ówczesnym województwie kijowskim. O jego młodości wiemy bardzo niewiele — tyle, że ukończył jezuickie szkoły i że był dworzaninem króla Jana Kazimierza. Ten niezbyt zresztą długi epizod jego życia mógłby zapewne najbardziej zainteresować miłośników Słowackiego, cóż z tego jednak, skoro przyszedł hetman kozacki Mazepa nie odznaczył się niczym szczególnym w otoczeniu Jana Kazimierza i królowej Marii Ludwiki. Milczą o nim kroniki dworskie, a wszechwiedzący sekretarz królowej, Francus de Noyers, w swej obszernej i wyjątkowo obfitej korespondencji, charakteryzującej tak klimat polityczny jak i skandaliki obyczajowo-towarzyskie dworu polskiego, o Kołodyńskim vel Mazepie nie wspomina. Do legend więc zaliczyć należy ową historyjkę o pięknym paziu — Don Juanie, któremu żadna niewiasta nie mogła się oprzeć. Gdyby był on bohaterem choć jednego bardziej głośniego skandaliku dworskiego — niewątpliwie współcześni pamiętnikarze lub wspomniany de Noyers nie omieszkaliby tego z uwagą odnotować. Jeśli więc taką konkluzję musi historyk formułować, to nie pozostaje nic innego, jak potraktować wątek fabularny tragedii Słowackiego, z Mazepą w roli głównego bohatera, jako po prostu literacką fikcję. Nie

Kazimierz Kamiński w roli Króla, Teatr Narodowy,
Warszawa, 1924

umniejsza to, rzecz oczywista, w niczym walorów tragedii.

Inna zupełnie sprawa, to rzeczywiście losy historyczne Jana Kołodyńskiego vel Mazepy. Dwór królewski opuścił on, zdaje się, w roku 1663, by osiąść w swoim majątku rodowym. Nie wyniósł chyba przyjaznych uczuć w stosunku do swego niedawnego chlebobdawcy (tu się Słowacki nie myli), bo wprawdzie król przysyłał jeszcze w roku 1663 instrukcje dla Kozaków na jego ręce, to jednak w dobie rokoszu Lubomirskiego (1665) Mazepa znalazł się w obozie antykrólewskim. Działalność jego musiała być aktywna i śmiała, skoro zmuszony został do ucieczki na teren Ukrainy Zadnieprzańskiej, już wówczas nie należącej do Rzeczypospolitej. Jan Kołodyński, teraz już nazywany powszechnie Iwanem Mazepą, stał się jednym z przywódców Kozaków zadnieprzańskich i reprezentantem kierunku dominującego wśród Kozaczyzny, t.j. rozwiązania problemu ukraińskiego w oparciu o Rosję. W roku 1687, kiedy podział Ukrainy na część polską i rosyjską został usankcjonowany pokojem Grzymułtowskiego, Mazepa został hetmanem lewobrzeżnej Ukrainy i wiernym poddanym cara Rosji. Prawie dwadzieścia lat wytrwał w tej roli — car Piotr I po objęciu władzy darzył go zaufaniem i uznaniem. Po wybuchu wielkiej wojny północnej Mazepa, na polecenie cara, podjął działania przeciw królowi polskiemu Augustowi II Sasowi i jego zwolennikom. Zamarzyła się jednak kozackiemu hetmanowi bardziej samodzielna rola. Z zagorzałego stronnika carów przedzierzgnął się w roku 1708 w sojusznika króla szwedzkiego Karola XII i jego polskiego zwolennika: Stanisława Leszczyńskiego. Król Leszczyński zawarł z Mazepą ugodę, na mocy której miało nastąpić zjednoczenie Ukrainy pod władzą polską, z przyznaniem jej pewnych uprawnień autonomicznych w duchu dawnej ugody hadziackiej. Sam Mazepa miał otrzymać udzielne władztwo, jako lenno Rzeczypospolitej, składające się z wo-

jewódtw witebskiego i połockiego. W 1708 roku zwolennicy Mazepy wywołali na Ukrainie Zadnieprzańskie powstanie skierowane przeciw Piotrowi I — nie zyskało ono jednak poparcia ludności, wiernej prawosławnemu carowi. Mazepa przyprowadził Karolowi XII niewielki jedynie oddział Kozaków, składający się z 4 tys. ludzi. Po klęsce odniesionej w bitwie pod Połtawą król Karol XII i hetman kozacki Mazepa umknęli do Turcji. Na Zadnieprze spadły represje zwycięzcy, a 2 października 1709 roku stary hetman, przebywający w Benderze na ziemi sultańskiej, zakończył swe barwne życie.

Jarema Maciszewski

Jan Chryzostom Pasek

O PRZYGODZIE ROMANSOWEJ PANA MAZEPY

Na Wołyniu miał (Mazepa — Red.) wioskę w sąsiedztwie Falbowskiego, któremu znęcił się był do domu, nie wiem po co, że tam przebywał często, kiedy Falbowski wyjechał. Dopowiedzieli o tym panu domownicy, ci osobiwie, co karty (liściki miłosne — Red') nosili i byli consci (świadomi — Red.) owych konwersacyj. Jednego razu założył sobie drogę jakąś daleką Falbowski, pożegnał się z żoną, wyjechał. Stanął tedy na tym trakcie, którą Mazepa przejeżdżał; aż bieży z kartą ten, co zawsze zwykł bywać ablegatem (posłańcem) i sam o tym panu powiedział. Wziął kartkę (Falbowski), przeczytał, jako się tam inwitują do ochoty obznajmując, że JMość wyjechał w drogę etc., etc. Oddawszy kartkę owemu sekretarzowi: „Jedź, a proś go o odpis mówiąc, że jejmość prędko kazała”. Tak uczynił, a pan go czekał, poko nie wrócił z responsem, bo dwie mil było biegać. Skoro tedy tam go ekspedycyjowano, skoczył przodem, oddał panu kartkę, w której swoją do usług gotowość deklarują i obiecują się stawić. Po chwil jedzie Mazepa. Potkawszy się:

Józef Węgrzyn w roli Zbigniewa, Teatr Narodowy,
Warszawa, 1924

„Czołem!” — „Czołem!” — Dokąd jedziesz?” — Powiedział, że gdzie indziej. — „Proszę na wstęp” (proszę wstąpić do mnie) — Wymawia się Mazepa, że „pilną mam drogę; WMMPan też, widzę, jedziesz gdzieś”. — „O, nie może być”. Cap go za kark: „A co to za kartka?” — Mazepa zdechł; w prośby, że to „pierwszy raz dopiero jadę, żem tam nigdy nie postał”. Zawołają owego sekretarza: „Siłaś razy, chłopie, tam (tzn. u Mazepy z poselstwem) był w mojej niebytności?” — Odpowiada, że „jak wiele na mej głowie włosów” — Dopiero wzięto (Mazepę); jadą sobie: „Obierasz śmierć?” — Prosił, żeby nie zabijać, przyznał się do wszystkiego. Tak ci nacudował się (Falbowski) nad nim, namęczył; rozebrawszy go do naga, przywiązał go na jegoż własnym koniu, zdjawszy kulbakę, głęba do ogona, a do głowy tyłem, ręce na opak związano, nogi pod brzuch koniowi podwiązano, potężnie bachmata dosyć z przyrodzenia bystrego zhukano, kańczugami osieczono, a jeszcze nadgłówek mu zerwawszy z głowy, kilka razy nad nim strzelono. Tak tedy jako szalony bachmat skoczył ku domowi. A wszystko tam było gęstymi chrostami jechać: glóg, leszczyna, gruszczyzna, ciernie, a nie drogą przestronną, ale ścieżkami, któredy koń drogę do domu pamiętał, bo często tamtędy chodził, jako to zwyczajnie na czate nie gościńcem, ale manowcami jeżdżą, i trzeba się tam bardzo często uchylać, choć cugle w rękę trzymając, omijać złe i gęste miejsca, a po staremu czasem i po łbu gałaż dała i suknię rozdarła. A tu nagiemu, tełem do głowy siedzącemu na tak bystrym i zhukanym koniu, który od strachu i bólu oślep leciał, gdzie go nogi niosły, co się tam dostało specyjałów, poko owych szerokich chrostów nie przejechał, snadno uważać. Owey jego asystencyjej (towarzyszących Mazepie ludzi), co z nim dwaj czy trzej jechali, nie puścił (Falbowski), żeby go nie miał kto ratować. Przypadłszy przede wrota, zziąbl, woła: „Stróżu!”

Juliusz Osterwa w roli Mazepy,
Teatr im. Słowackiego w Krakowie, 1933

— Stróż poznał głos, otwiera; zobaczywszy straszydło, znowu zamknął i uciekł. Wywołał wszystkich ze dworu. Zaglądają drzwiami, żegnają się; on się zwierza, że jest ich pan prawdziwy: nie wierzą. Tak ci ledwie, skoro już też mało rzecz mógł, i zbity, i zziębły, puścili go. Do żony zaś pojechawszy Falbowski, już wiedział wszystkie sposoby, zakolał w to okno, którą Mazepa wchodził; otworzono, przyjęto jako wdzięcznego gościa. Ale też co ucierpiano, tych okoliczności opisać się tu nie godzi, osobliwie jednak od ostróg, na to przygotowanych i umyślnie tu gdzieś koło kolan przywiązanych. Sufficit (dość na tym), że to był znaczny i sławny przykład na ukaranie i upamiętanie ludziom swawolnym.

(Z „Pamiętników” Paska, fragment pod datą 1662).

W REPERTUARZE

R. Thomas: „PUŁAPKA NA SAMOTNEGO
MEŻCZYZNĘ”
reż. S. Burczyk scen. A. Markowski

W. Katajew: „KWADRATURA KOŁA”
reż. J. Pieńkiewicz scen. T. Darocha

W PRZYGOTOWANIU

K. Krumłowski i L. Schiller
„KRÓLOWA PRZEDMIEŚCIA”
reż. T. Kozłowski scen. A. Markowski

Kierownik techniczny
MIECZYSLAW KULCZYK

Kierownik sceny
TADEUSZ TEKIELA

Brygadier sceny
JAN PRZYDRYGA

Rekwizytor
TADEUSZ HALPERN

Światło
DIMOS BALDZIS

Kierownicy pracowni:

krawieckiej
JANINA NICEK

stolarskiej
WACŁAW SMERECZYŃSKI

perukarskiej
JÓZEFA GRABOWSKA

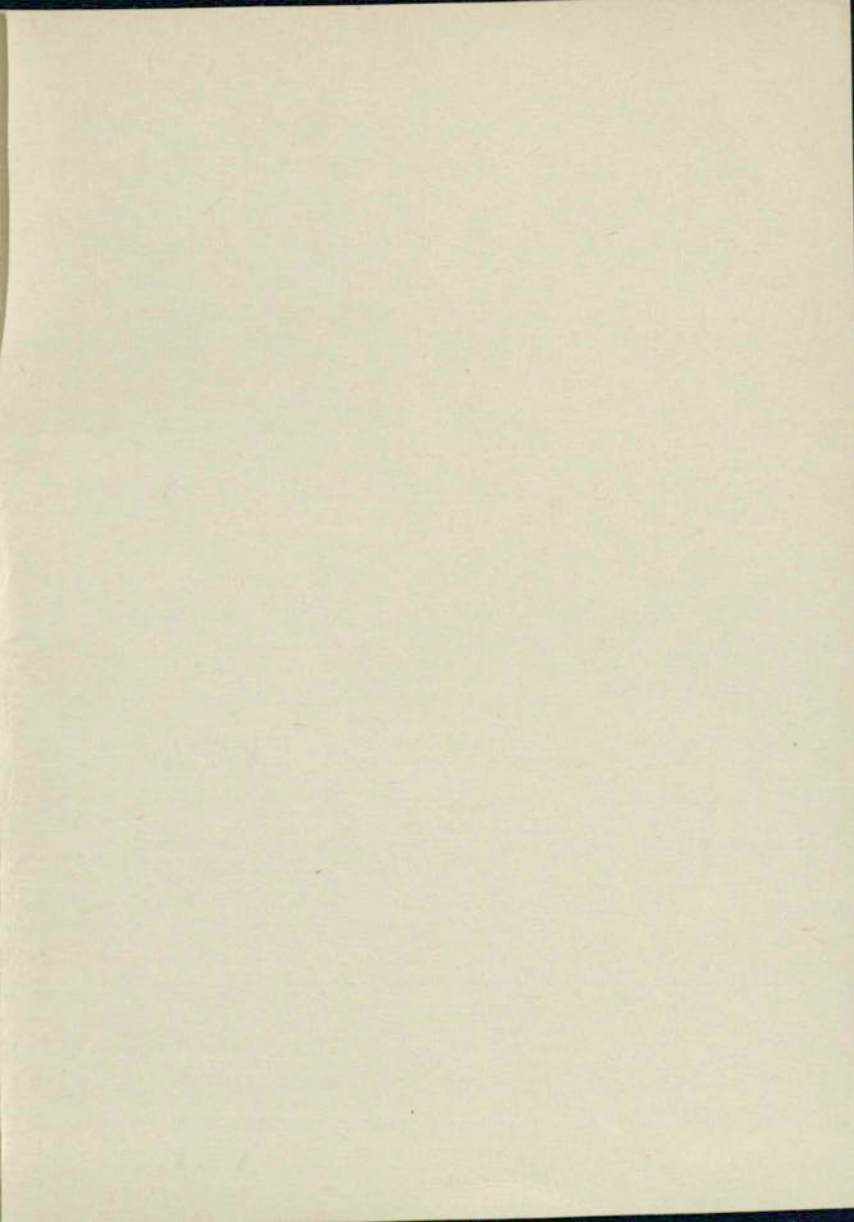
szewskiej
ALEKSANDER DRAL

malarskiej
HELIODOR JANKOWSKI

tapicerskiej
FRANCISZEK BRZEGOWY

modelarskiej
GRZEGORZ RACKIEWICZ

elektrotechnicznej
BENEDYKT ZIENTALAK

Egzemplarz bezpłatny
Cena 20 zł